

Lekcja 1

TEKSTY KULTURY Z * CZ.I.

BOGURODZICA

Epoka literacko - kulturowa

ŚREDNIOWIECZE (w Polsce od końca X w. do schyłku XV);

FILOZOFIA EPOKI: pod wpływem religii, najwyższy autorytet to Biblia, filozofia jest syntezą myślenia religijnego (św. Augustyn, św. Tomasz, św. Franciszek);

CELE LITERATURY: głównie dydaktyczne, służące religii;

TEMATYKA: religijna, rycerska, dworska;

AUTOR: powszechna zasada anonimowości;

IDEOLOGIA EPOKI: uniwersalizm kultury i języka, feudalizm jako zasada budowy świata, znacząca rola duchowieństwa.

Okoliczności powstania *Bogurodzicy*

Czas: prawdopodobnie XII - XIV w. (najstarszy znany zapis pochodzi sprzed 28 VII 1407 roku – zwany jest zapisem kcyńskim);

Autor: nieznany;

Najstarsza część: 2 pierwsze zwrotki (11 wersów);

Funkcjonalność: pieśń o charakterze narodowego hymnu;

Legendy: autorstwo przypisywane św. Wojciechowi.

Bogurodzica

Bogurodzica dziewica, Bogiem sławiena Maryja,
U twego Syna Gospodzina matko zwolena, Maryja!
Zyszczy nam, spu<ś>ci nam.
Kyrieleison.

Twego dzieła Krzciciela, bożycze,
Ustysz głosy, napełń myśli człowiecze.
Słysz modlitwę, jąż nosimy,
A dać raczy, jegoż prosimy:
A na świecie zbożny pobyt,
Po żywocie ra<j>ski przebyt.
Kyrieleison.

Motyw literacki w *Bogurodzicy*

Deesis w bazylice w Tumie pod łączycą

Idea pośrednictwa: Matka Boska i Jan Chrzciciel usytuowani po bokach Chrystusa przedstawiają mu prośby ludzi modlących się.

Charakterystyczny dobór osób cechuje **motyw DEESIS**.

Gatunek

Pieśń średniowieczna (maryjna)

- Różna miara wiersza;
- Wers składa się ze zdania lub logicznie skończonej całości (brak przerzutni);
- Nieuporządkowany system rymów lub ich brak (w B rymy są zewnętrzne i wewnętrzne);

Treść

Podmiot liryczny – modlący się człowiek.

Prosi MB, aby wyprosiła dla niego łaski u Chrystusa. Zwraca się poprzez Jana Chrzciciela także do Chrystusa.

Prośby człowieka:

„zyszczy nam, spuści nam” – pozyskaj coś dla nas, daj nam coś;

„usłysz głosy” „słysz modlitwę, jąż nosimy” – prośba o wysłuchanie;

„napętni myśli człowiecze” – prośba o uświęcenie;

„a na świecie zbożny pobyt, po żywocie rajski przebyt” – bezpieczne i bogate życie na ziemi, raj po śmierci;

„Kyrieleyson” – zmiłuj się nad nami.

Jak wykorzystać wiedzę o archaizmach do interpretacji *Bogurodzicy*?

1. Język jest świadectwem archaiczności kultury (zabytek języka polskiego);
2. Elementy języka kształtują obraz MB i stosunek PL do niej: „matko”, „dziewica” – archaiczne zdrobnienia, prośba nabiera charakteru serdecznej, stosunek PL staje się nieoficjalny;
3. „Twego dzieła Krzciciela bożycze” – archaiczna składnia sugeruje, że odbiorcą prośby jest Chrystus, a prośba kierowana jest przez Jana Chrzciciela (*dzieła* – dla, *bożycze* – Synu Boży);
4. Wiemy, że życie, jakiego pragnie PL jest życiem dostatnim, bezpiecznym, nie pobożnym (znaczenie słowa „zbożny” zmieniło się).

Środki stylistyczne

- Refren (*Kyrieleyson*) – nadaje charakter pieśni śpiewanej i zarazem błagalnej;
- Antytezy: *bogurodzica – dziewica; pobyt – przebyt* są próba zrozumienia przez człowieka idei świata i idei absolutu (świętości);
- Zdrobnienia: *matka, dziewica* – charakter intencji PL;
- Silna rytmizacja: paralelne zdania, zwrotki, refren – do śpiewu i lamentu.

Nawiązania do innych tekstów kultury:

- przedstawienia MB w średniowiecznym malarstwie i rzeźbie, np.

MB z
Montserrat

Deesis w Pizie

Nawiązania do innych tekstów kultury:

„Lament świętokrzyski”

MB jest w tym utworze PL. Śmierć Syna prowokuje jej lament nad swoją sytuacją egzystencjalną (Pieta).

„Dziady III”

Pani Rollison, ślepa matka młodego więźnia, przychodzi prosić Senatora o łaskę, a w wyniku jego podłych czynów lamentuje nad jego śmiercią. Typ matki – świętej (Pieta).

Konrad – obrońca imienia MB – w I scenie nie pozwala bluźnić przeciwko niej.

Inwokacja w „Panu Tadeuszu”

MB – obrończyni ludzi i czyniąca cuda.

Mitologia grecka:

Jokasta – matka zhańbiona, Niobe – matka cierpiąca, Demeter – matka ziemia.

JAN KOCHANOWSKI – FRASZKI

Jan Kochanowski

Najistotniejsze fakty z życia autora dotyczące utworów:

- Fraszki pisane były przez całe życie Kochanowskiego;
- Najbardziej twórczy okres – w trakcie studiów w Padwie (1552-55) oraz w trakcie pracy na dworach magnackich i królewskim (1562 – 64);
- Wydane w roku 1584.

Epoka literacko – kulturowa:

RENESANS

1. Inspiracje antykiem: gatunki literackie przeważnie pochodzą z wzorców starożytnych, kunsztowny układ wiersza staje się ściśle przestrzegana zasadą poezji.
2. Wpływy protestanckie: literatura tworzona w językach narodowych.
3. Wpływy dworskie: literatura będąca rozrywką, zagadką intelektualną, opisująca i komentująca życie świeckie.

Gatunek

FRASZKA (wł. frasca – gałązka, klejnocik, drobiazg) – nazwa wymyślona przez Kochanowskiego;

- Drobnny utwór wierszowany, najczęściej o charakterze żartobliwym;
- Tematyka – najczęściej przejawy ludzkich zachowań;
- Można ją uznać za odmianę starożytnego epigramatu lub gatunek z nim spokrewniony;
- Różne odmiany ze względu na różnorodność tematyki:

Fraszki:

- BIOGRAFICZNE (*Do gór i lasów*);
- PATRIOTYCZNE (*Na sokalskie mogiły*);
- AUTOTEMATYCZNE (*Do fraszek, Na lipę*);
- FILOZOFICZNE (*O żywocie ludzkim*);
- SATYRYCZNE (*O doktorze Hiszpanie*);
- OBYCZAJOWE (*Na dom w Czarnolesie*);
- DYDAKTYCZNE (*Na zdrowie*).

Wątki tematyczne fraszek:

1. Życie humanisty, człowieka o życiorysie podobnym do Kochanowskiego;
2. Natura, przyroda ukształtowana harmonijnie i zgodnie z boską wolą, służąca człowiekowi
3. Satyryczność życia dworskiego;
4. Znaczenie wartości humanistycznych: godność, obywatelstwo, cnota;
5. Uniwersalne wartości w życiu człowieka (zdrowie, rodzina, szacunek dla pracy);
6. Krytyka ludzkich wad;
7. Związek z filozofią epoki i wartościami klasycyzmu.

Nawiązania do innych tekstów kultury:

W zależności od tematyki można powiązać fraszki z bardzo wieloma tekstami.

Ze względu na bezpośrednie nawiązania do budowy lub dydaktyzmu fraszek, mogą być zestawiane z:

- Bajki i satyry I. Krasickiego;
- Pieśni J. Kochanowskiego;

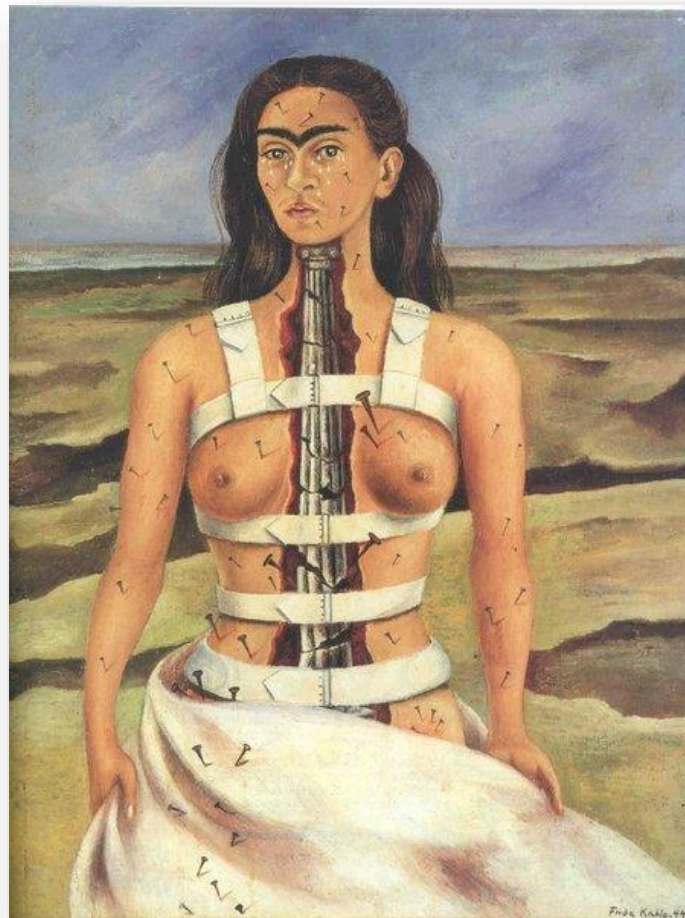
Ze względu na tematykę pojedynczych popularnych fraszek:

Nawiązania do innych tekstów kultury:

Na zdrowie

- B. Prus – *Kamizelka* (motyw choroby rujnującej życie);
- A. Camus – *Dżuma* (choroba dekonstruuująca życie społeczności);
- Księga Hioba – choroba jako próba charakteru;
- S. Żeromski - *Wierna rzeka* (choroba powstańca jako przekleństwo dla samotnej dziewczyny);
- J.W. Goethe – „Cierpienia młodego Wertera” (choroba duszy);

Nawiązania do innych tekstów kultury:

Frida Kahlo – Strzaskana kolumna

Nawiązania do innych tekstów kultury:

Na lipę:

- Inspirująca przyroda w *Sonetach krymskich* A. Mickiewicza (orientalna, natchnienie dla poety);
- Jan Kochanowski – *Pieśń świętojańska o Sobótce* (ożywiona, harmonijna przyroda);
- Wł. St. Reymont – *Chłopi* (przyroda opisywana techniką impresjonistyczną, mistyczna, pełna barw, inspiracja młodopolskiego artysty);
- Możliwe inne ścieżki – mitologiczna symbolika drzewa – mądrości („Władca pierścieni”, „Pan Tadeusz”)

Nawiązania do innych tekstów kultury:

*Joanna Rajkowska – Pozdrowienia z
Alej Jerozolimskich (palma na
rondzie de Gaulle'a w Warszawie)*

JAN KOCHANOWSKI - PIEŚNI

Jan Kochanowski

Najistotniejsze fakty z życia autora dotyczące utworów:

- Pieśni pisane były przez całe życie Kochanowskiego;
- Inspiracje odami Horacego – starożytnego poety;
- Wydane w 1586 roku.

Gatunek:

PIEŚŃ

- Podział na strofy, zazwyczaj obecny refren (w pieśniach JK zazwyczaj brak);
- Wyrazista rytmizacja (u JK poprzez regularność sylab w wersie, stały układ rymów, średniówkę);
- Różnorodna tematyka;
- *Wiersz sylabiczny.

Rodzaje pieśni ze względu na tematykę:

- **RELIGIJNE** (Hymn „Czego chcesz od nas Panie”);
- **FILOZOFICZNE** („Nie porzucaj nadzieje”; „Chcemy sobie być radzi...”);
- **AUTOTEMATYCZNE** („Niezwykłym i nie leda piórem opatrzony...”);
- **PATRIOTYCZNE** („Pieśń o dobrej sławie”).

Wątki tematyczne pieśni:

1. Postawa stoicka i epikurejska jako postawa człowieka renesansu.
2. Podziw dla Boga jako artysty – twórcy (*deus artifex*).
3. Wartości – obywatelska postawa, cnota, poddanie się woli Boga.
4. Fortuna i reakcje na nieprzyjazny los (*złoty środek*).

Nawiązania do innych tekstów kultury:

- Z. Herbert *Prześłanie pana Cogito, Dlaczego klasycy* – współczesna interpretacja filozofii stoickiej;
- L. Staff *Przedśpiew* – stoicko – epikurejska postawa lekarstwem na dekadentyzm Młodej Polski;
- H. Sienkiewicz *Quo vadis* – zmienność losu na przykładzie Winicjusza, Petroniusza, Nerona, Chilona;
- Motyw obrony ojczyzny w walce – dowolny przykład („Potop”);
- Motyw artysty: „Faust”, „Dziady” cz. III, „Wesele”, „Quo vadis”, „Tango”

JAN KOCHANOWSKI - TRENY

Jan Kochanowski

Najistotniejsze fakty z życia autora dotyczące utworów:

- Podporządkowanie ścieżki artystycznej wzorcom starożytnym, filozofii stoickiej i epikurejskiej;
- Strata córki Urszulki.

Gatunek:

TREN (gr. threnoi – lamentacje)

- Pierwotnie podniosła pieśń lamentacyjna;
- Wyraz żalu z powodu czyjejs śmierci, wspomnianie tej osoby, jej zalet i zasług;
- Treny Kochanowskiego stanowią cykl 19 utworów.

Tren V

Jako oliwka mała pod wysokim sadem
Idzie z ziemi ku górze macierzyńskim szlakiem,
Jeszcze ani gałązek, ani listków rodząc,
Sama tylko dopiero szczupłym prątkiem wschodząc;
Tę, jeśli ostre ciernie lub rodne pokrzywy
Uprzątając, sadownik podciął ukwapliwy,
Mdleje zaraz, a zbywszy siły przyrodzonej,
Upada przed nogami matki ulubionej.
Takci się mej namilszej Orszuli dostało:
Przed oczyma rodziców swoich rosnąc, mała
Od ziemi się co wznióswszy, duchem zaraźliwym
Srogiej śmierci otchniona, rodzicom troskliwym
U nóg martwa upadła. O zła Persefono,
Mogłażesz tak wielu łzom dać upłynąć płono?

Tren V

Tematyka: opis sytuacji egzystencjalnej i żalu po Urszuli.

Urszulka – porównana do małej oliwki (motyw antyczny), która przedwcześnie obumiera – wyraz niesprawiedliwości i jednocześnie nieubłagalnej kolei rzeczy;

Przywołanie Persefony (motyw antyczny) – nawiązanie do niesprawiedliwości śmierci;

Dominujące środki stylistyczne:

- pytanie retoryczne - wyraz żalu nad niesprawiedliwością losu;
- personifikacja oliwki – wyraz podobieństwa motywu do losu ludzkiego, nadanie dramatyzmu.

Tren VII

Nieszczesne ochędóstwo, żalosne ubiory

Mojej namilszej cory,

Po co me smutne oczy za sobą ciągniecie?

Żalu mi przydajecie.

Już ona członeczków swych wami nie odzieje,

Nie masz, nie masz nadzieje.

Ujął ją sen żelazny, twardy, nieprzespany.

Już letniczek pisany

I uploteczki wniwecz, i paski złoczone -

Matczyne dary płone.

Nie do takiej łóżnice, moja dziewczko droga,

Miała cię mać uboga

Doprowadzić, nie takąc dać obiecować

Wyprawę, jakąc dała.

Gieźteczkoć tylko dała a lichą tkaneczkę,

Ociec ziemie bryłeczkę

W główki włożył. Niestetyż, i posag i ona

W jednej skrzynce zamkniona.

Tren VII

Tematyka: obserwacja ubrań zmarłej Urszuli pretekstem do opłakiwania zmarłej.

PL wraca się bezpośrednio do ubrań jako adresatów jego pretensji. Wspomina rodzicielskie powinności, które mogły wydarzyć się w jej życiu zgodnie z obyczajem (małżeństwo, do którego była przeznaczona, zwyczajne ziemskie życie).

Dominujące środki stylistyczne:

- Apostrofa do ubrań, pytanie retoryczne – zwrot określający adresata i stopień żalu PL;
- Paralelizmy – forma kompulsywnego żalu;
- Metonimia (*skrzynka*) – forma określenia braku dystansu do śmierci (trumna – zbyt „obciążające” określenie).

Tren VIII

Wielkieś mi uczyniła pustki w domu moim,
Moja droga Orszulo, tym zniknięciem swoim.
Pełno nas, a jakoby nikogo nie było:
Jedną maluczką duszą tak wiele ubyło.
Tyś za wszystkie mówiła, za wszystkie śpiewała,
Wszystkiś w domu kąciki zawždy pobiegała.
Nie dopuściłaś nigdy matce się frasować
Ani ojcu myśleniem zbyt nim głowy psować,
To tego, to owego wdzięcznie obłapiając
I onym swym ucielnym śmiechem zabawiając.
Teraz wszystko umilkło, szczerze pustki w domu,
Nie masz zabawki, nie masz rozśmiać się nikomu.
Z każdego kąta żałość człowieka ujmuje,
A serce swej pociechy darmo upatruje.

Tren VIII

Tematyka: podkreślenie poczucia straty, po śmierci Urszuli dom wydaje się pusty.

Urszula była duszą domu – podkreślone są jej zalety – wesołość, towarzyskość, kojący wpływ na rodziców. Urszula jest również adresatką utworu.

Dominujące środki stylistyczne:

- Antytezy (pełno nas...) – podkreślają nienaturalną sytuację w domu;
- Hiperbolizacja (tyś za wszystki...) – absolutyzacja wpływu U. na życie rodzinne;
- Personifikacja żalu (z każdego kąta...) – żal po stracie nabiera cech osoby żywej, której obserwacja staje się źródłem bólu.

Tren IX

Kupić by cię, Mądrości, za drogie pieniądze,
Która (jesli prawdziwie mienia) wszytki żądze,
Wszytki ludzkie frasunki umiesz wykorzenić,
A człowieka tylko nie w anioła odmienić,
Który nie wie, co boleść, frasunku nie czuje,
Złym przygodom nie podległ, strachom nie hołduje.
Ty wszytki rzeczy ludzkie masz za fraszkę sobie,
Jednaką myśl tak w szczęściu, jako i w żałobie
Zawždy niesiesz; ty śmierci namniej się nie boisz,
Bezpieczną, nieodmienną, niepożytą stoisz.
Ty bogactwa nie złotem, nie skarby wielkimi,
Ale dosytem mierzysz i przyrodzonemi
Potrzebami; ty okiem swym nieuchronionym
Nędznika upatrujesz pod dachem złoconym,
A uboższym nie zajrzysz szczęśliwego mienia,
Kto by jedno chciał słuchać twego upomnienia.
Nieszczęśliwy ja człowiek, którym lata swoje
Na tym strawił, żebych był ujrzeć progi twoje.
Terazem nagle z stopniów ostatnich zrzucony
I między insze, jeden z wiela, policzony.

Tren IX

Tematyka: demaskacja zalet postawy stoickiej (cnoty mądrości) pod wpływem tragedii.

Mądrości przypisane jest wiele zalet, które wymienia PL, wychwalając ją i na koniec stwierdzając, że poszukiwanie jej było stratą czasu. Zachowanie mądrości wobec cierpienia jest niemożliwe.

Dominujące środki stylistyczne:

- Personifikacja mądrości – jest adresatką wiersza, ożywienie sprzyja jej antycznej proweniencji;
- Przerzutnie – niepokój człowieka ogarniętego żałobą i zwątpieniem;
- Metafora schodów - obraz daremnych starań człowieka.

Tren X

Orszulo moja wdzięczna, gdzieś mi się podziała?
W którą stronę, w którąś się krainę udała?
Czyś ty nad wszystkie nieba wysoko wniesiona
I tam w liczbę aniołków małych policzona?
Czyliś do raju wzięta? Czyliś na szczęśliwe
Wyspy zaprowadzona? Czy cię przez tęskliwe
Charon jeziora wiezie i napawa zdrojem
Niepomnym, że ty nie wiesz nic o płaczu moim?
Czy człowieka rzuciwszy i myśli dziewicze,
Wzięłaś na się postawę i piórka słowicze?
Czyli się w czyścju czyścisz, jeśli z strony ciała
Jakakolwiek zmazeczka na tobie została?
Czyś po śmierci tam poszła, kędyś pierwej była,
Niześ się na mą ciężką żalność urodziła?
Gdziekolwiek jest, jeśliś jest, lituj mej żalności,
A nie możesz li w onej dawnej swej całości,
Pociesz mię, jako możesz, a staw się przede mną
Lubo snem, lubo cieniem, lub marą nikczemną.

Tren X

Tematyka: szukanie zmarłej córki w zaświatach.

Urszula może znajdować się wszędzie, gdzie sięga wiedza ojca (zaświaty pogańskie i chrześcijańskie). PL znosi prośbę, by odezwała się, gdziekolwiek przebywa.

Dominujące środki stylistyczne:

- Pytanie retoryczne - poszukiwanie zmarłej, bezowocne zwroty do niej;
- Paralelizm składniowy – kompulsywność poszukiwań.

Tren XIX albo Sen

Tematyka: Fabularyzowana opowieść – matka z Ursulką odwiedza Kochanowskiego we śnie. Tłumaczy mu, dlaczego powinien przestać rozpaczać, powrócić do swoich filozoficznych ideałów, uwierzyć w lepsze życie Urszuli.

Dominujące środki stylistyczne:

- Pytania retoryczne i zdania rozkazujące – odzwierciedlają proces myślowy matki.

Nawiązania do innych tekstów kultury:

Wł. Broniewski – cykl wierszy *Anka* (żał po śmierci córki);

K. K. Baczyński - „Elegia o... (chłopcu polskim)” – żał po stracie dziecka – powstańca;

„Lament świętokrzyski” – żał po stracie dziecka;

Nawiązania do innych tekstów kultury:

Z. Beksiński - Kotyska

Nawiązania do innych tekstów kultury:

A. Gierzyński – Trumna chłopska

Nawiązania do innych tekstów kultury:

*J. Matejko – Kochanowski nad
zwłokami Urszulki*

Nawiązania do innych tekstów kultury:

Dekalog I

